

2. 46
(6-7)

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

ТІНІ

ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

131

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

ТІНІ

ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

UKRAINIAN SCHOOL - GEELONG

ТИНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

Іван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палійчуків. Двадцятою і останньою була Анничка.

Не знати, чи то вічний шум Черемоша і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій кичері¹⁾), чи шум чорних смерекових лісів лякав дитину, тільки Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече-розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз вона з ляком думала навіть, що то не од неї дитина. Не «сокотилася» баба при злогах; не обкурила десь хати, не, світила свічки — і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня.

Того росла дитина, а все ж підростала і не стямилась, навіть, як довелося шить їй штані. Але так само була чудна. Дивиться перед себе, а бачить якесь далеке і невідоме ні кому, або без причини кричить. Гачі²⁾ на йому спадають, а воно стоїть серед хати, заплющило очі, роззявило рота і верещить.

Тоді мати виймала люльку з зубів і, замахнувшись на нього, люто гукала:

— Іги на тебе! Ти, обмініннику! Щез би у озеро та в тріски!..

І він щезав.

Котивсь зеленими царинками³⁾, маленький і білій, наче банька кульбаби, безстрашно заби-

¹⁾ Кичера — безлісна гора.

²⁾ Гачі — штані.

³⁾ Царинка — обгороджений сінокіс близько од села.

рався у темний ліс, де гаджуги⁴⁾ кивали над ним галузками, як ведмідь лабами.

Звідси дивився на гори, близькі й далекі верхи, що голубіли на небі, на смерекові чорні ліси з їх синім диханням, на ясну зелень царинок, що мов дзеркала блищали в рямах дерев. Під ним, в долині, кипів холодний Черемош. По далеких горбах дрімали на сонці самотні оселі. Було так тихо і сумно, чорні смереки безперестанку спускали сум свій в Черемош, а він ніс його долом й оповідав.

— Ива!.. мо-ой! — гукали на Ивана од хати, але він того не слухав, збирав малини, пукав з листочків, робив свистілку або пищав у травинку, намагаючись вдати голоси птахів та всі ті згуки, що чув у лісі. Ледве помітний в лісовім селі, збирав квітки і косичив ними свою кресаню⁵⁾, а, утомившись, лягав десь під сіном, що сохло на остревах⁶⁾, і співали йому до сну та й будили його своїм дзвоном гірські потоки.

Коли Иванові минуло сім літ, він вже дивився на світ інакше. Він знов вже багато. Умів знаходити помічне зілля — одален, матриган і підойму, розумів, про що канькає каня, з чого постала розуля — і коли оповідав про все те вдома, мати непевно позирала на нього: може в оно до нього говорить? Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник⁷⁾ править усім; що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку⁸⁾: оленів, зайців і серн; що там блукає веселий Чугайстир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки; що живе в лісі го-

⁴⁾ Гаджуга — смерека, рід наших ялинок.

⁵⁾ Кресаня — бряль.

⁶⁾ Острева — суха смерека з галузками, на якій сушиться сіно.

⁷⁾ Арідник — злай дух.

⁸⁾ Маржинка — худоба.

лос сокири. Вище, по безводних далеких нездях¹⁰), нявки разводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник. Міг би розказати і про русалок, що гарної днини виходять з води на берег, щоб співати пісень, вигадувати байки й молитви, про потопельників, які по заході сонця сушать бліде тіло своє на каменях в річці. Всі злі духи заповнюють скелі, ліси, провалля, хати й загороди та чигають на християнина або на маржину, щоб зробити їм шкоду.

Не раз, прокинувшись уночі серед ворожої тиши, він тримтів, сповнений жахом.

Весь світ був, як казка повна чудес, таємничів, цікава й страшна.

Тепер він вже мав обов'язки — його посылали пасти корови. Гнав у ліс своїх жовтаню та голубаню і, коли вони потопали в хвилях лісових трав та молодих смеречок і вже звідти обзивались до нього, як з-під води, тужливим дзвоном своїх дзвінків, він сідав десь на узбіччю гори, зймав денцівку¹⁰) і вигривав немудрі пісні, яких навчився од старших. Однак та музика не вдоволяла його. З досадою кидав денцівку і слухав інших мелодій, що жили в ньому, неясні і невловимі.

Одного разу він покинув свої корови і подряпався на самий ґрунь¹¹). Ледве помітною стежкою підіймався вище й вище, поміж густі зарослі блідої папороті, колючої ожини й малини. Легко перескакував з камінця на камінчик, перелазив через повалені дерева, продирався через гіллячки кущів. За ними підіймався з долини вічний шум річки, росли гори, і вже вставав на крайнебі блакитний привид Чорногори. Довгі

¹⁰) Недеї — дики верхи гір.

¹¹) Денцівка — сопілка.

¹¹) Ґрунь — верх.

плакучі трави крили тепер боки гори, дзвінки, ко-
рів обзивались як далеке зітхання, все частіше
попадалось велике каміння, що далі, на самім
вершку, творило хаос поламаних скель, списаних
ляшаями, здушених у гадючих обіймах корінням
смерек. Під ногами в Івана кожний камінь вкри-
вали рудаві мохи, грубі, м'ягкі, шовкові. Теплі і
ніжні, вони ховали у собі позолочену сонцем
воду літніх дощів, м'яко вгиналися і обіймали
ногу, як пухова подушка. Кучерява зелень гого-
зів і афин¹²⁾) запустила своє коріння у глибінь
моху, а зверху сипнула росою червоних та си-
ніх ягід.

Тут Іван сів одпочити.

Ніжно дзвеніла над ним фоя смерек, змішав-
ши з шумом ріки, сонце наляло глибоку до-
ліну, зазеленіли трави, десь курився синій дим-
тюк од ватри¹³⁾), з-за Ігриця оксамитовим гу-
лом катився грім.

Іван сидів і слухав, забувши зовсім, що має
доглядати корови.

І ось раптом, в цій дзвінкій тиші, почув він
тиху музику, яка такідового і невловимо вилася
круг його вуха, що навіть спроявляла муку! За-
стиглий і нерухомий, витягнувши і з радісним
напруженням ловив дивну мелодію пісні. Так
люди не грали, він принаймні ніколи не чув. Але
хто грав? Навколо була пустка, самотній ліс, і
не видно було живої душі. Іван озирнувся на-
зад, на скелі, — і скаменів. На камені верхи си-
дів «той», щезник, скрививши гостру борідку,
нагнув ріжки і, заплющивши очі, дув у фльояру.
— «Нема моїх кіз.. Нема моїх кіз...» — розлива-
лася жалем фльояра. Та ось ріжки піднялись

¹²⁾ Афіни — лісові ягоди.

¹³⁾ Вата — опище.

вгору, щоки надулись і розплющились очі. — «Є мої кози... є мої кози...» — заскакали радісно згуки, і Іван з жахом побачив, як, виткнувшись з-за галузок, затрясли головами бородаті цапи.

Він хотів тікати і не міг. Сидів прикутий на місці і німо кричав од холодного жаху, а коли врешті видобув голос, щезник звинувся і пропав раптом у скелі, а цапи збернулися в коріння дерев, повалених вітром.

Іван гнав тепер вниз, без тями, наосліп, рвав зрадливі обійми ожин, ламав сухі гіллячки, котився по слизьких мохах і з жахом чув, що за ним щось женеться. Нарешті впав. Скільки лежав, не пам'ятає.

Прийшовши до себе і вздрівши знайомі місця, він заспокоївся трохи. Здивований, наслухав якийсь час. Пісня, здавалось, бреніла вже в ньому. Він вийняв денцівку. Зразу йому не йшло, мелодія не давалась. Починав грати спочатку, напружував пам'ять, ловив якісь згуки і, коли врешті знайшов, що віддавна шукав, що не давало йому спокою — і лісом поплила чудна, невідома ще пісня, радість вступила у його серце, заляла сонцем гори, ліс і траву, заклекотіла в потоках, підняла ноги в Івана, і він, пожбурнувши денцівку в траву та взявшися у боки, закручився у танці. Перебирає ногами, ставав легко на пальці, бив босими, п'ятами в землю, щібав голубці, крутився і присідав. — «Є мої кози... є мої кози...» — щось співало у ньому. На сонячній плямі полянки, що закралась в похмуре царство смерек, скакав біленський хлопчик, немов метелик пурхав з стебла на стеблину, а обидві корови — жовтаня і голубаня, просунувши голови межи галузки, привітно дивились на нього: жуючи жуйку та зрідка дзвонили йому до танцю.

Так знайшов він у лісі те, чого шукав.

Вдома, в родині, Іван часто був свідком неспокою і горя. За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта¹⁴⁾, оповіщаючи горам і долам про смерть: раз, коли брата Олексу роздушило дерево в лісі, а вдруге, коли браччик Василь, фейний веселий легінь, загинув у бійці з ворожим родом, посічений топірцями. Це була стара ворожнеча між їхнім родом і родом Гутенюків. Хоч всі в родині кипіли злістю і завзяттям на той диявольський рід, але ніхто не міг докладно розказати Іванові, звідки пішла ворожнеча. Він, теж горів бажанням помститись і хапавсь за татову бартку, важку ще для нього, готовий кинутись у бій.

То байка, що Іван був дев'ятнадцятий в батька, а Аничка двадцята. Їхня родина була невелика: старині двоє та п'ятеро дітей. Решта п'ятнадцять спочило на цвинтарі біля церквіці.

Всі вони були богомільні, любили ходити до церкви і особливо на храм. Там можна побачитись було з далеким родом, що осівся на околишніх селах, та й траплялась нагода одягніть Гутенюкам за смерть Василеву та за ту кров, що не раз чорила в Палійчуків.

Витягалось найкраще лудінє¹⁵⁾, нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки, багато набивані цвяхом, дротяні запаски, черлені хустки щоакові і новіті пишна та білосніжна гу́гля, яку моги обережно несла на ціпку через плече. Іван теж дістав нову кресаню і довгу дзъобню, що била його по ногах.

Сідлались коні і сutoчками¹⁶⁾, зеленим вер-

14) Трембіта — давга на сажень сурма з дерева і з кори.

15) Лудінє — одяг.

16) Сutoчками — обгорджена гірецька стежка.

хом, ішов пишний похід та закосичував пляй гейби червоним маком.

По горах, долами й верхами, тяглися святочно прибрані люди. Зелена отава царинок розцвіталася раптом, вздовж Черемоша плив ріжнобарвний потік, а десь високо, на чорному запиналі смерекових лісів, жаром горів під ранішнім сонцем червоний дашок гуцульського парасоля.

Незабаром Иван побачив стрічу ворожих родів.

Вони вже вертали з храму, тато був трохи напитий. Раптом на вузенькій дорозі, між скелею і Черемошем, зробився тиск. Вози, кінні і піші, чоловіки й жінки спинились і збились в купу. В лютому гвалті, що звіявся одразу, як вихор, не відомо од чого, заблищали залізні бартки та заскакали перед самим обличчям. Як кремінь і криця, стялись роди — Гутенюки з Палійчуками, і перше, ніж Иван встиг розібрati, про що їм йдеться, тато розмахнув бартку і вдарив плаzом комусь по чолі, з якого бризнула кров, залляла лице, сорочку та пишний кептар. Йойкнула челядь¹⁷⁾, кинулась одтягати, а вже людина, з лицем червоним, як його гачі, тяла барткою ворога в голову, і похитнувся Иванів тато, як підтятя смерека. Иван кинувся в бійку. Не нам'ятив, що робить. Щось підняло його. Але дорослі потолочили йому ноги, і він не міг протиснутись туди, де бились. Все ще гарячий, роз'юшений злістю, він наскочив з розгнану на маленьке дівча, що тряслось з жаху біля самого воза. Ага! Це певно Гутенюкова дівка! I, не думавши довго, ударив її в лицє. Вона скривилась, притулила руками до грудей сорочку і почала тікати. Иван зловив її коло ріки, шарпнув за пазуху і роздер. Звідти

¹⁷⁾ Челядь — жінота.

впали на землю нові кісники, а дівчинка з криком кинулась їх захищати. Але він видер і кинув у воду. Тоді дівчинка, зігнута вся, подивилася на нього з-під лоба якимсь глибоким зором чорних матових очей і спокійно сказала:

— Нічо... В мене є другі... май ліпші.

Вона наче його потішала.

Здивований лагідним тоном, хлопець мовчав.

— Мені неня купили нову запаску... й постоли й мережані капчурі... й...

Він все ще не знат, що сказати.

— Я си обую файню та й буду дівка...

Тоді йому заздрісно стало.

— А я вже вмію грati в денцівку.

— Наш Федір зробив си таку файну фльоя-
ру... та й як заграє...

Іван надувся.

— Я вже щезника бачив.

Вона неймовірно подивилася на нього.

— А на що ж ти б'єш си?

— А ти на що коло воза стояла?

Вона подумала трохи, не знаючи, що одповісти,
і почала шукать щось за пазухою.

Витягла врешті довгий цукерок.

— Ади!

Половину вкусила, а другу поважним, повним
довір'я рухом подала йому.

— На!

Він завагався, але узяв:

Тепер вони вже сиділи рядочком, забувши про
вереск бійки й сердитий шум річки, а вона опо-
відала йому, що зветься Марічка, що пасе вже
дробета¹⁸⁾, що якась Марцинова — сліпа на
одно око — покрала у них муку... і таке інше,

¹⁸⁾ Дробета — вівці.

обом цікаве, близьке і зрозуміле, а погляд її чорних матових очей м'яко поривав у Івана серце...

І втретє затрембітала трембіта про смерть у самотній хаті на високій кичері: другого дня по бійці помер старий Палійчук.

Тяжкі часи настали в родині Івана по смерті газди. Загніздилось безладдя, спливали гаряди, продавались царинки одна по одній, і маржина десь танула так, як по горах весною сніги.

Але в Івановій пам'яті татова смерть не так довго жила, як знайомість з дівчам, що скривджене ним безневинно, повним довір'я рухом подало йому половину цукерка. В його давній і безпричинний смуток влилась нова течійка. Вона несвідомо тягнала його в гори, носила по сусідніх кичерах, лісах і долинах, де б він міг стріти Марічку. І він стрівся нарешті з нею: пасла ягнята.

Марічка його прийняла, як би давно сподівалась: він буде з нею пасти овечки. А й справді! Нехай жовтаня та голубаня для себе б'ють в колокільці та вирікують в лісі, а він йме пасти її ягнятا.

І як вони пасли!

Білі ярки, дзбившись у холодок під смереку, дивились дурнimi очима, як качались по мохах двоє дітей, дзвонячи в тиші молодим сміхом. Втомувшись, вони забиралися на біле каміння і лячно зазирали звідти у прірву, з якої стрімко підіймався у небо чорний привид гори і дихав синню, що не хотіла тануть на сонці. В щілині поміж горами летів в долину потік і тряс по каміннях сивою бородою. Так було тепло, самотньо і лячно у віковічній тиші, яку берег ліс,

що діти чули власне дихання. Але вухо уперто ловило і побільшало до найбільших розмірів усякий згук, що мусів жити в лісі, ім часом здавалось, що вони чують чийсь хід потайний, глухе гупання барди, хекання втомлених грудей.

— Чуєш, Ива? — шепотіла Марічка.

— Чому б не мав чути? А чую.

Вони обое знали, що бродить по лісі незвідима сокира, гупа об дерева і хека з втомлених грудей.

Ляк проганяв їх звідти в долину, де потік плив спокійніше. Вони робили собі курбало у потоці, глибоке місце, і, роздягшись, боявались в нім, як двоє лісних звірят, що не знають, що таке сором. Сонце спочивало на їх яснім волоссі і било в очі, а льодова вода потока щипала тіло.

Марічка перша змерзала й пускалася бігти.

— Стій, — гукав на неї Иван, — звідки ти?

— З Я-вор-рові, — цокотіла зубами синя Марічка.

— А чия ти?

— Ковальова.

— Бувай здорова, Ковальова, — щипав її Иван і пускавсь доганяти, аж поки потомлені, але загріті, не падали на траву.

В тихім плесі потічка, над яким горів царівник сонячним цвітом та синів лабуштан низкою черевичків, жалібно кумкали жаби.

Иван нахилявся понад потоком і питав жабу:

— Кума — кума, шос варила?

— Бурак — борщ. Бурак — борщ. Бурак — борщ... — кректала Марічка.

— Бураки-ки-ки!.. Бураки-ки-ки! Бураки-ки-ки! — верещали обое, заплюшивши очі, аж жаби здивовано мовкли

І так вони пасли, що не раз розгубили овечки.

Коли вони старшими стали, забави були вже інші.

Тепер Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смеречка, мастив кучері маслом, носив широкий черес і пишно кресаню. Марічка теж вже ходила у заплітках, а це значить мало, що вона вже готова й віддатись. Не пасли більше вкупі ягнята і стрічались лиш в свято або в неділю. Сходились коло церкви або десь у лісі, щоб стариня не знала, як кохаються діти ворожих родів. Марічка любила, коли він грав на фльояру. Задуманий все, вstromляв очі кудись поза гори, неначе видів, чого не бачили другі, прикладав мережану дудку до повних уст, і чудна пісня, якої ніхто не грав, тихо спадала на зелену отаву царинок, де вигідно послали свої тіні смереки. Холодно було і мороз йшов поза шкуру, коли вилітали перші свистячі звуки. Наче зими лежали по мертвих горах. Та ось з-за гори встає вже бог — сонце і вкладає свою голову в землю. Зрушились зими, збудились води і задзвініла земля од співу потоків. Розсипалось сонце пилом квіток, легким ходом ідуть по царинках нявки, а під ногами у них зеленіє перша трава.

Зеленим духом дихнули смереки, зеленим сміхом засміялись трави, на всьому світі тільки дві барви: в зеленій — земля, в блакитній — небо . . . А долом Черемош мчить, жene зелену кров гір, неспокійну й шумливу . . .

Трембіта ! . . . Туру-рай-ра . . . туру-рай-ра . . .

Заграло серце у вівчарів, зеблеяли вівці, учувши пашу . . . Шумить шваром полонина холодна, а з диких ломів, з гайна, встає на задні лаби ведмідь, пробує голос і вже бачить заспаним оком свою поживу

Б'ють плови¹⁹⁾ весняні, ричать громом гірські верхи — і дух злого холодом віс од Чорного-ри . . . а тут раптом з'являється сонце — праве Боже лице — і вже дзвонить у коси, що кладуть сіно в політ. З гори на гору, з потічка в потічок пурха коломийка, така легенька, прозора, що чуєш, як од неї за плечима тріпають крильця . . .

Ой прибігла з полонинки

Білая овечка —

Люблю тебе, файна любко,

Та й твої словечка . . .

Тихо дзвонить фоя смерек, тихо шепчуть ліси холодні сни літньої ночі, плачуть дзвінки корів, і гори безперестанку спускають сум свій в потоки.

З лускотом і зойком летить десь в долину зрубане дерево в лісі, аж гори одвітно зітхають — і знову плаче трембіта. Тепер вже на смерть . . . Спочив хтось навіки по тяжкій праці. Закувала зозуленька та й коло Менчилі . . . от тепер вже співаночка комусь си скінчила . . .

Марічка обзивалась на гру фльояри, як самичка до дикого голуба — співанками. Вона їх знала безліч. Звідкі вони з'являлися — не могла б розказати. Вони, здається, гойдалися з нею ще у колисці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні по сіножатях, як смереки ростуть по горах. На що б око не впало, що б не сталося на світі: чи пропала овечка, полюбив легінь, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека — все виливалось у пісню, легку і просту, як ті гори в ті давнім, первіснім житті.

Марічка сама вміла складати пісні. Сидячи на землі, поруч з Іваном, вона обіймала свої ко-

¹⁹⁾ Плови — негода, дощі.

ліна і потиху гойдалася в такт. Її круглі літки, опалені сонцем і од колін голі до червоних онуч, чорніли під полою сорочки, а повні губи мило ламались, коли вона починала:

Зозулька ми закувала сива та маленька.

На все село іскладена пісенька новенька...

Маріччина пісня оповідала всім добре знайому подію, ще свіжу: як зчарувала Андрія Пара-ска, як він вмирав од того та навчав не любити чужі молодиці. Або про горе матері, якої син загинув у лісі, придушений деревом. Пісні були сумні, прості і ревні, аж краяли серце. Вона їх звичайно кінчала:

Ой, кувала ми зозулька та й коло потічка.

А хто ісклав співаночку? Иванкова Марічка.

Вона давно вже була Иванкова, ще з тринадцяти літ. Що ж тому дивного було? Пасучи вівці, бачила часто, як цап перчить козу або баран валує вівці — все було так просто, природно, відколи світ світом, що жадна нечиста думка не засмітила її серця. Правда, кози та вівці стають од того кітні, але людям помагає ворожка. Марічка не боялась нічого. За поясом, на голім тілі, вона носила часник, над яким пошептала воріжка, їй нічого тепер не зашкодить. На згадку про це Марічка лукаво осміхалась до себе і обіймала Ивана за шию.

— Любичку Иванку! Ци будемо в парі усе?

— Єк Бог даст, мое солодашко.

— Ей, ні! Велику пізьму має у серці стариня наша. Не набутися нам.

Тоді його очі темніли, і груз топірець в землю.

— Я не требую їхнею згодою. Най що хотє робє, а ти будеш мосю.

— Ой мой — мой! шо ти говориш...

— Шо чуєш, душко.

І наче на злість старині він на танцях вимахував дівкою так, що аж постоли розсідалися.

Однак не все так складалось, як думав Іван. Газдівство його руйнувалось, вже не було коло чого усім робити і треба було йти в найми.

Жура гризла Івана.

— Мушу йти в полонину, Марічко, — сумував він задалегідь.

— Що ж, йди, Іванку, — покірно обзвивалась Марічка. — Така нам доля судилася...

І вона співанками косичила їх розлучення. Тій було жалко, що надовго перервуться їхні стрічі в тихому лісі. Обіймала за шию Івана та, тулячи до його лиця біляву голівку, стиха співала йому над вухом.

Ізгадай мні, мій миленький,
Два рази на днину,
А я тебе изгадаю
Сім раз на годину.

— Изгадаєш?

— Изгадаю, Марічко.

— Нічью! — потішала вона його. — Ти мешкаю, вівчарити, я му сіно робити. Вилізу на копицю та й си подивлю в гори на полонинку, а ти мені затрембітай... Мож почую. Як муть мряки сідати на гори, я сяду та й си заплачу, що не видно, де пробуває милий. А як в погожу нічку зазоріє небо, я му дивитись, котра зірка над полонинков — тоту бачить Іванко... Тільки співати залишу...

— Чьому? Співай, Марічко, не втрачай веселості свої, я си хутко поверну.

Але вона тільки сумно головою хитала.

Співаночки мої милі, ..
Де я вас подію?
Хіба я вас, співаночки,
Горами посію

— стиха обізвалась до нього Марічка.

Гой ви мете, співаночки,
Горами співати,
Я си буду, молоденька,
Сльозами вмивати.

Марічка зітхнула і ще сумніше додала:

Ой, як буде добра доля,
Я вас позбираю,
А як буде лиха доля,
Я вас занехаю.

— Отак і мені... Може і занехаю...

Іван слухав тоненький дівочий голос і думав, що вона давно вже засіяла гори співанками своїми, що їх співають ліси й сіножаті, груні й полонини, дзвонять потоки і виспівує сонце... Але прийде пора, він поверне до неї, і вона знов позбирає співанки, щоб було одбутъ чим весілля...

*

Теплим весняним ранком Іван пішов у ~~полонину~~
Ліси ще дихали холодками, гірські води шуміли на скоках, а пляй²⁰⁾ радісно підіймався у гору поміж вориннем²¹⁾). Хоч йому тяжко було покидати Марічку, а проте сонце і та шумлива зелена воля, що підpirала верхами небо, вливали в нього бадьорість. Він легко стрибав з каменя на камінь, наче гірський потік, і вітав стрічних, аби тільки почути свій голос.

— Слава Ісусу...

— Навіки слава.

По далеких горбах самотіли тихі гуцульські оседки, вишневі од смерекового диму, яким прокурились, гострі дашки оборогів²²⁾ з запаш-

²⁰⁾ Пляй — гірська стежка.

²¹⁾ Воринне — огорожа з дерев'яних лат.

²²⁾ Оборіг — оповітка на сіно.

ним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем. Переходячи потік за потоком, минаючи хмурі ліси, де озивались часом дзвінком корова або білиця сипала вниз під смереку об'їдки шишок, Іван підіймався все вище. Сонце починало пекти, і кам'яниста доріжка мутила ноги. Тепер вже хати попадалися рідше. Черемош простягся в долині, як срібна нитка, і шум його сюди не доходив. Ліси уступали місто гірським сіножатям, м'яким і повним. Іван брів серед них, як по озерах квітков, нагинаючись часом, щоб закосичить кресаню жмутком червоної ґрані або блідим вінком невістульки.

Полонина! Він вже стояв на ній, на цій високій луці, вкритій густою травою. Блакитне море збурених гір обляло Івана широким колом і здавалось, що ті безконечні сині вали таки ідуть нянього, готові впасті до ніг.

Вітер, гострий, як наточена бартка, бив йому в груди, його дихання в одно зливалось із диханням гір, і гордість обняла Іванову душу. Він хотів крикнути на всі легені, щоб луна покотилася з гори на гору аж до крайнеба, щоб захитати море верхів, але раптом почув, що його голос пропав би у цих просторах, як комариний писк...

Треба було спішити.

За горбком, у долинці, де вітер не так дошкауляв, він знайшов стаю²³⁾, закопчену димом. Діра у стінці для диму чорніла холодним отвором. Загороди на вівці стояли порожні, і вівчарі порались там, щоб було де ночувати при

²³⁾ Стая — дерев'яний цамет, в якому живуть вівчарі та роблять сир (буда, бриндаю).

вівцях. Ватаг занятий був добуванням живого вогню.

Заклавши в одвірку скалку, двоє людей перетягали ремінь, від чого скалка крутилась й скрипіла.

— Слава Ісусу! — привітався Иван.

Але йому нічого не одповіли.

Так само фуркала скалка, і двоє людей, скуплені й строгі, тим самим рухом перетягали ремінь. Скалка починала кутицись, і скоро маленький вогник вискочив з неї та запалав з обох кінців. Ватаг побожно підняв вогонь і вstromив в ватру, зложену коло дверей.

— Навіки слава! — обернувшись він до Ивана.

— Тепер маємо живий вогонь, а доки ме він горіти, ні звір, ні сила нечиста не озьмeseя маржини та й нас ирщених...

І завів Ивана до стаї, де од порожніх бербениць, путин²⁴⁾) та голих лавиць йшов запах пустки.

— Завтра приженуть нам худібку, коли б допоміг пан-Біг усю людям віддати, — обізвавсь ватаг і розповів, що Иван має робити.

Щось було спокійне, навіть величине в мові та руках полонинського газди.

— Мико!.. — гукнув він у двері, — а розклади борше ватру у стаї...

Тонкий кучерявий Микола, з повним жіночим обличчям, вніс в стаю вогонь.

— Ти ж хто, браччику, будеш — вівчар? — зацікавивсь Иван.

— Ні, я — спузар, — одкрив зуби Микола, — маю пильнувати ватри, аби не згасла через все літо, бо була б біда!.. — Він навіть з жахом

²⁴⁾ Путин — дерев'яна посудина.

озирнувся навколо. — Та й піти до потоку води, та й у ліс дров...

Тимчасом ватра розгоралась на полонині. Повним поваги рухом, як давній жрець, підкидав ватаг до неї сухі смереки та свіжу фою, і синій дим легко здіймався над нею, а далі, кинутий вітром, зачеплявся за гори, перетинав чорну смугу лісів та стелився по далеких блакитних верхах.

Полонина починала своє життя живим невгасимим вогнем, що мав її боронити од всього лихого. І, наче знаючи це, вогонь вивсь гордо своїм гадючим тілом та дихав усе новими клубами диму...

Чотири сильних вівчарки, поклавши в траву свої кожухи, дивились задумливо в гори, готові в одну хвилину скочить на ноги, показать зуби та наїжти шерсть.

День уже гас. Гори міняли своє блакитне убрання на рожеві з золотом ризи.

Микола кликав вечерять.

Тоді зійшлись до стаї всі вівчарі і сіли біля живого вогню, щоб в мирності з'їсти свою першу полонинську кулешу...

*

Полонинко, верховинко, чимесь так згордила, чи не тими овечками, що-сь тільки уздріла?

— Гісь! гісь, — підганяє ззаду вівчар. Вівці лінівно зтінають коліна, тримтять на тонких ніжках і трусять вовну. — Гісь! гісь!.. — Голі морди, з старечим виразом зануди, одкривають слиняві губи, щоб поскаржитись бо-зна кому: бе-е... ме-е...

Іван дивиться вниз. Там десь, між горами, де люди, по зеленій отаві походжають білі ноги Марічки. Ті очі звернені десь на полонину. Чи спі-

вас, свої співанки? А може справді порохів'яне по горах, вони з'їйшли квітками, а Марічка замовкла.

Ой, як будуть вівчарики
Білі вівці пасти,
Будуть мої співаночки
За кресаню класти... —

згадується йому мілій дівочий голос, і він зриває квітку та закосичує нею кресаню

Птруа... птруа... Сонце пече. Робиться душно. Котяться вівці, пирхають на бігу, кривляють стверечі губи, щоб краще стяти губами солодкий храбуст', та лишають по собі скіжі бабельки. Хрусъ-хрусъ... хрум-хрум... Третій вовні об вовну, біла об чорну, хвилюють хребти, як в озері хвильки... Бе-а.. ме-а.., а собаки усі тримають стару у берегах.

Потомились вівчарки. Лягають і носять боками в траві. На довгий червоний язик, що вине між іклами, сідають мухи. Бир-бир! — сердито гукає Іван, і вже собаки при вівцях.

Далеко, на полонині, під густим лісом, пасуться корови. Бовгар^{*)}) сперся в задумі на давгу трембіту.

Так поволі тягнеться час. Гірське левітре про-пелоскало груди, хонеться Тсти. І як самотньо! Стоїш тут маленький, як бадиліна у поль. Під ногами зелений острів, що його обливавуть блакитні води далаких гір. А там, по суворих диких верхах, десь в безводах, в безслихах, гніздиться всяка мара, ворожа сила, якою тяжко боротись. Лиш одно — сокотися...

Раптом до вуха долітає давно жданій поклонік трембіти. Він приносить од стаї запах Купеші та

^{*)} Бовгар — коров ячий вестух.

диму і довгим мелодійним тремтінням оповідає,
що кошари чекають на вівці...

Гісь-гісь... Мечуться пси, блеють овечки і
ллються перістим потоком в долину, трясучи ви-
м'ям, обважнілим од молока...

*

Опустіли кошари. Тиша і пустка.

Лиш в стаї тріщить невгласимий вогонь і все ви-
силає циній дим свій на мандри. Здоєне молоко
важко спочиває в дерев'яній посуді, над ним схи-
лився ватаг. Він вже його заправив. З подри⁴⁴⁾,
де сохнуть великі круглі боханці будзу, повіває
на ватага вітер, але не може прогнати з стаї за-
паху вугля, сиру і овочої вовни. Бо тим самим
пахне і ватаг. Нові бербеници й барильця німують
в кутку, хоч тільки, запукай до них — і обізветь-
ся голос, що там живе. Холодна жентиця⁴⁵⁾) сві-
тить з коновки зеленим оком. Ватаг сидить серед
своого начиння, як батько серед дітей. Все воно:
чорні лавки і стіни, ватра і дим, будз, бербеници
й жентиця — все воно близьке і рідне, на всьо-
му спочила його тепла рука.

Молоко уже гусне, але ще йому не пора. Тоді
ватаг вийма з-за череса цілий жмуток дерев'яних
колодок і починає читати. Там закарбовано все,
в тій дерев'яній книзі, хто скільки має овець і
що кому належить. Турбота зсува йому брови, а
він уперто читає. «Мосійчук має штирнадцять
дробет, а му належить»...

За стінкою стаї спузар виводить:

Питається у баранця

Крутіріжка вівця:

Ци ти вробиш, баранчику,

Зеленого сінця?

⁴⁴⁾ Подра — полиця під дахом.

⁴⁵⁾ Жентиця — сироватка.

— Розспівався! — сердиться ватаг і наново
перелічує карби.

Не знаєш ти, круторіжко,
Яка буде зима,
Ци ти вийдеш, ци не вийдеш
З полонинки жива... —

докінчує спузар у сінях і входить у стаю.

Закопчений, чорний, згинається над вогнем, і
білі зуби блищать у нього. Вогонь потріскує
стиха.

Молоко в путині жовкне і гусне. Ватаг схилив-
ся над ним скуплений, навіть суворий. Розщібає
поволі рукава і по сам лікоть занурює в нього
свої голі, зарослі волоссям, руки. І так застигає
над молоком...

Тепер має бути тихо у стаї, двері замкнені, і
навіть спузар не сміє кинуть оком на молоко,
поки там твориться щось, поки ватаг чаклує. Все
наче застигло в німому чеканні, бербениці зата-
їли у собі голос, притаїлись будзи на полицях,
поснули сном чорним стіни і лави, вогонь ледве
диха, і навіть дим соромливо втікає в вікно.
Тільки по легкому рухові жив на ватагових руках
помітно, що насподі, в посуді, одбувається щось.
Руки оживають потроху, то підіймаються вище,
то опускаються нижче, закрутлюють лікті, щось
плещуть, бгають та глядять там, в середині, і рап-
том з дна посудини, з-під молока, підіймається
кругле, сирозвів тіло, що якимсь чудом родилось.
Воно росте, обертає плескаті боки, купається в
білій купелі, само біле і ніжне, і коли ватаг
його вимає, зелені родові води дзвінко стікають
в посуд...

Ватаг легко зітхнув. Тепер і спузар може віже-
глянуть. Славний родився будз, ватагові на втіху
і на пожиток людям...

Одчинаються двері нарешті, вітер дме з поди, ватра з радості яже чорний котел, в якому сироватка гуля колоційки, і серед диму й вогню блищає в спузара зуби...

А коли сонце заходить, ватаг виносить з стай грембіг і трубить лебідно на всі пустинні гори, що день скінчився миром, що будз йому вдався, кулача тотова і струнки чекають на нове мажено...

*

За своє літування у полонині зазнав Іван не мало пригод. Раз він побачив дивну картину. Мав уже тнати вівці до стаї, коли ненароком фазирнувся на близький верх. Мряка знизилася і кутала ліс, а він став легкий і сивий, як привид. Тільки полянка зеленіла під ним та Чорніла одинока смерека. І ось та смерека закурилась і почала рости. Росте та й росте — і ось виступив з неї якісь чоловік. Став на полянці, білий, високий, і гукнув назад себе у ліс, і зараз вийшли з лісу олені. Один за другим, а що вийде новий, то роги у нього все кращі та веселіші. Гуртом вибігли серпні, потретгіди на тоненьких ногах та й почали щипати траву. А що розсипляться серни, то ведмідь їх заверне отак, як вівці вівчарка. А той білий пасе — ще й погейкує на худібку. Тут раптом звіялася вітер, а те стадо як пирсне, так і пропало. Отак якби хухнув на скло, воно запітніє, а потому щезне усе, наче нічого не було. Він показував іншим, але ті дивувалися: — «Де? Сама лиш мряка».

За два тижні «великий» — так вівчарі пошепки називали ведмедя — зарізав ще п'ять корів.

Часто негура²⁴⁾) заставала вівці у полонині. У

²⁴⁾ Негура — туман.

густій мряці, білій як молоко, все пропадало: небо, гори, ліси, пастухи. — Г-ей! — кликав Іван перед себе. — Г-ей! відізвалось глухо на його поклик, як з-під води, а звідки, де був той, що кричав — невідомо. Вівці сивим туманом котились попід ногами, а далі пропадали й вони. Іван йшов безпомічний, простягши руки перед собою, наче боявся на щось наткнутись і кликав: — Гей!.. — Де ти? — обзвивалось вже ззаду — і Іван мусів ставати. Стояв безпорадний, згублений у липкому тумані, і коли прикладав до уст трембіту, щоб обізватись, другий кінець трембіти розплівався у мряці, а здушений голос її тут же, на місці, падав йому під ноги. Так вони розгубили кілька овечок.

«Вуйко» раздер ще дві корови, але то було востаннє: добірався вночі до стаї та й настроився на кіл. Тепер його шкура сушиться на кілках і на неї брешуть собаки.

У Петрівку упали зими — і то такі тяжкі, що три дні не сходив сніг. Тоді розчахнулось багато овечок...

Зрідка приходили люди з долини. Їх обстутили, питуючись навпереди:

— Що чути селом?

І, як ті діти, слухали прості оповідання про те, скільки люди вробила сіна, що буришки²⁰) нема, кукурудзи ріденькі, а Мочарникова Ілена померла.

Потому всі разом пили за здоров'я маржинки, гості набирали у бербениці бринздзі та в мирності знову спускались в долини.

Вечорами біля стаї палили вогні. Вівчарі скидали з себе одежду та трусили над ними воші або, зібравшись докупи, зголоднілі за літо без

²⁰) Буришка — картопля.

«челядини», вели безконечні масні' розмови. Іх регіт покривав навіть сонні зітхання худоби.

Іван перше, ніж облягатись, кликав до себе Миколу, завжди співучого і говіркового.

— Мико!.. ходи д'мені, браччіку!..

— Почекай, браччіку Ива, я зараз, — гукав од стаї спузар, і вже звідти долітала до Ивана його співанка:

Чорногора хліб не родить,
Не родить пшеницю,
Викохує вівчариків,
Сирок і жентицю...

Микола був сиротою і виріс у полонині, — «Плекали мя вівці», — говорив він про себе, пригаджуючи непокірні кучерики.

Упоравшись, лягав спузар біля Ивана, ввесь чорний, пересичений димом, й блищав молодими зубами при вогні ватри. Иван присувався близче до нього, ловив Миколу за шию й прохав:

— Оповідж, браччіку, казку якусь, ти їх багато знаєш...

З чорного неба капали зорі й пливла по ньому білим шумом небесна ріка.

В долинах дрімали гори.

— Відай ростут, — кидав наче до себе Иван.

— Хто?

— Гори.

— Перше росли, тепер перестали...

Микола мовкне, але потім додає стиха:

— З первовіку не було гір, лише вода... Така вода, гейби море без берегів. Та й Бог ходив водою. Але раз він уздрів, що на воді крутиться шум. — «Хто ти є?» — запитав. А воно каже: — «Не знаю. Живий сме, а ходити не можу». А то був Арідник. Бог про него не знов, бо він був як Бог з первовіку. Дав Бог йому руки та й но-

ги, і ходять вже разом оба побратими. От вкучилося їм все по воді. ходити, схотів Бог землю зробити, а як дістати з дна моря глини — не знає, бо Бог все знав на світі, лише нічого не вмів зробити. А Арідник мав силу до всього та й каже: — «Я бих туди пронир». — «Пронир!». — От він пірнув на дно, згріб в жменю глини, а решту сховав до рота для себе. Узяв Бог глину, розсіяв. — «Більше нема?» — «Нема!». — Поблагословив Бог ту землю та й почала вона рости. А та, що в роті у сотони, росте й собі. Росте та й росте, вже й рота розперла, не можна йому дихати вже, очі на лоба лізуть. — «Плюй!» — рапдить Бог. Зачав він плювати та й де лиш плюне, там виростають гори, одна вища за другу, до самого неба доходять. Вони б і небо пробили, коли б Бог не закляв. Відтоді перестали гори рости...

Дивно Иванові, що такі красні гори, такі веселі, а сотворив їх злий.

— Кажи, браччіку, далі, — просить Иван, а Микола знов починає:

— Арідник був здатний до всього, що надумав — зробив. А Бог, як що хотів мати, мусів вимудровувати в него або украсти. Поробив Арідник вівці, зробив си скрипку і грає, а вівці пасуться. Побачив Бог та й вкрав того в него і вже обое пастушать. Що є на світі — мудрощі, штудерація всяка — то все від' него, від сотони. Де що лиши є, віз, кінь, музика, млин або хата — все вигадав він.... А Бог лиш крав та давав людям. Таке то...

Раз Арідник змерз та й, щоб загрітись, вигадав ватру. Прийшов Бог до ватри і дивиться на вогонь. А той вже знає, чого він — «Все ти, каже, у мене покрав, а цього не дам». — Але дивиться Арідник, а Бог кладе теж ватру. Так йому стало

досадно, що він озьмив та й плюнув у божу ватру. А з тої сlinи і знявся над вогнем дим. Перша ватра була без диму, чиста, а відтоді курить...

Довго Микола оповідає, а коли ненароком згадає чорта, Иван хрестить груди під кептарем. Микола ж тоді плює, аби нечистий не мав над ним сили...

Занедужав Микола — і Иван замість нього пильнує ватри. Проти вогню, на лаві, спить ватаг, а там, в кутку, де неспокійно хвилюють тіні од бербениць, постогнує хорий. В чорнім котлі кипить вода, дим збивається вгору, під дах вилітає крізь гонти. Часом нечистий дихне у діру, і тоді дим з силою буха та гризе очі, але то добре, бо не можна заснути. А сон налягає. Щоб одігнати його, Иван вstromлює очі в живий вогонь. Він мусить сокотити вогонь, цю полонинську душу, бо хто знає, щоб сталося, якби не вберіг! Весела ґрань сміється до Ивана з-під важкого накладу і раптом чезне. Перед очима пливуть вже зелені плями, розпливаються у царинки, у смерековий ліс. По царинці ступають білі ноги Марічки. Вона кида в поліг граблі і простягає до нього руки. І в мить, коли Иван ось-ось має почути м'яке тіло Марічки на своїх грудях, з лісу виходить з риком ведмідь, а білі вівці мечуться в бік і одділяють його од Марічки. — «Ху, пек ті та цур!.. Невже заснув?» Жар з ватри кліпає оком, ватаг хропе, а під чорним покривалом рухливих тіней стогне Микола.

Чи не пора варити кулешу на сніданок для вівчарів?

Иван виходить з стай.

Тиша і холод обіймають його. Десь в загородах диха худібка, збились вовною вівці, слабо блищають біля застайок ватри. Вівчарки обступили

Івана, витягують залежане тіло, гребуться і трутися до ніг. Чорні гори залляли долини, як велетенська отара. Вони вікують у такій тиші, що чути навіть дихання худоби. А над ними розстелилося небо, ця полонина небесна, де випасаються зорі, як білі овечки. Чи ще є в світі, опріч цих двох половин? Одна послалась долом, друга горою, а між ними, як дрібна цятка, чорнє пастух.

А може нема нічого. Може ніч затопила вже гори, може зсунулись гори, роздушили усе живуще, і лиш одне Іванове серце глухо калата під кептарем у безконечних ме твих просторах? Самота, як біль зубів, почина сссать йому серце. Щось велике, вороже душить його, ця затверділа тиша, байдужний спокій, цей сон небуття. Нетерплячка стука йому до голови, за горло хапає неспокій — і, стрепенувшись раптом, він з криком, улюлюканням і зойком кида собою у половину, щоб серед ґвалту вівчарок, дико ревучим клубком зламати тишу, розбити ніч на склаки, як камінь шибку. Ов-ое-во!.. одзываються збуджені гори... га-га-га... — повторяють в тривозі далекі верхи, і знову зімкнулась розбита тиша. Вівчарки вертають назад, скалять до Івана зуби та махають хвостами.

Але зробилось іще сумніше. Схотілось сонця, веселого шуму ріки, теплого хатнього духу, розмови. Жаль вхопив серце, солодка туга. Згадки почали його заливати та хвилюватись перед очима... і раптом почув він тіхе: — «Іва-а!» Хтось його кликав. О! знову — «Іва-а!..»

Марічка? Де вона взялась? прийшла на половину? Вночі? заблудилась і кличе? Чи може йому причулось? Ні, вона тут. Серце калата в Іванових грудях, але він вагається ще. Куди іти? і знову утрете долітає до нього звідкись. — «Іва-а!..»

Марічка... вона... напевно... Він біжить навпроте, без стежки, туди, звідки чув голос, але стрічає лише прірву, кудою не можна ні збігти, ані дістатись на полонину. Стоїть і заглядає у чорну безодню. Тоді йому робиться ясно, що його кличе лісна. І христячі груди та озираються лячно, він повертає до стаї.

Пора варити кулешу. В киплячий казан він сипле муку, крає її навхрест, і скоро запашна пара мішається з запахом диму. Ватаг потягається вже... почина дніти. Але хто його қликає? А може то була таки Марічка?

Його тягне подивитися ще, коли стало видніше. Йде в полонину. Холодні роси сідають йому на постоли, небо зачервонілось і зблідли зорі. Іван виходить на верх — і раптом холоне. Де він? Що з ним? Куди ділляся гори? Води обляли кругом полонину, потопили верхи, і полонина пливе самотою в безкрайому морі. Од Чорногори подихнув вітер, повні води хвилюються стиха, чутно, як невидиме ще сонце росте в глибині, а ось виткнувся з моря ввесі сивий верх, з якого стікає вода. Сильніше подиха холод, зростають вали на морі, і верхи, один за другим, пробиваються з білої піни. Світ наче заново родився. Води постікали з верхів і ходять вже під ногами, сонце простелило на небі свою корону і ось-ось покаже лиць, а з стаї несеться сумний голос трембіти і будить зо сну полонину.

*

Так літував Іван у полонині, аж поки вона не спустіла. Стекла маржинка назад в долини, розібрана хазяями, одтрембітали своє трембіти, лежать стоптані трави, а вітер осінній заводить над ними, як над мерцем. Лишились тільки ватаг із спузарем. Вони мусять чекати, аж згасне во-

гонь полонинський, що сам народився, неначе Бог, сам має заснути. А коли і їх вже не стало, на засмучену полонину приволіклась марата й нипа по стаї й по загородах, чи не лишилось чого для неї.

*

Недаремне Іван поспіша з полонини: він не застав Марічки живою. За день перед цим, коли брела Черемош, взяла її вода. Несподівано заскочила повінь, люті габи³⁰⁾ збили Марічку з ніг, кинули потім на гоц і понесли поміж скелі в долину. Марічку несла ріка, а люди дивились, як крутьять нею габи, чули крики й благання і не могли врятувати.

Іван не вірив. Це, певно, штуки Гутенюків. Дізнались про їхнє кохання й сховали Марічку.

А коли зо всіх боків чув лих те саме, рішив шукати тіла. Мусіло ж прибитися десь до кашіци, десь люди мали його спіймати. Пішов вздовж річки, повний пекучого гніву і злоби до її вічного шуму, до киплячої люті.

В одному селі знайшов таки тіло. Його вже витягли на зарінок; але він не пізнав в ньому Марічки. Це не Марічка була, а якийсь мокрий лантух, синя кривава маса, стерта річним камінням, як у млині...

Великий жаль вхопив Івана за серце. Зразу його тягло скочити з скелі у крутіж: — «На, же-ри і мене!» Але потому щемлячий тусок погнав його в гори, далі од річки. Затуляв вуха, щоб не чути зрадливого шуму, що прийняв в себе останнє дихання його Марічки. Блукав по лісі, поміж камінням; в заломах, як ведмідь, що зализує рани, і навіть голод не міг прогнати його в село.

³⁰⁾ Габа — хміля, гоц — водоспад, кашіца — дерев'яна сбивка берегів.

Знаходив ожини, гогози, пив воду з потоків і тим живився. Потому щез. Люди гадали, що він загинув з великого жалю, а дівчата склали співаники про їхнє кохання та смерть, які розійшлися по горах. Шість літ не було чутки про нього, на сьомий раптом з'явився. Худий, зчорнілій, багато старший од своїх літ, але спокійний. Оповідав, що пастушив на Угорському боці. Ще рік так походив, а відтак оженився. Треба ж було газдувати.

Коли замовкли стріли пістолів і одспівали ве-сілля, а жінка пригнала до загороди вівці й корови, Іван був задоволений навіть. Його Палагна була з багацького роду, фудульна здорована дівка, з грубим голосом і воластою шиєю. Правда, вона любила пишне лудінє, і не мало десь піде грошей на шовкові хустки та дорогі згарди, але то байка! Поглядаючи на овечки, що блеяли в загородах, на свій писаний ботей³¹⁾), на корови, що дзвонили та рули по випасах в лісі, він не журився.

Тепер він мав коло чого ходити. Не був жадний багацтва — не на те гуцул живе на світі — саме плекання маржинки сповняло радістю серце. Як дитина для мами — такою була для нього худібка. Весь час, всі думки займала турбота про сіно, про вигоди маржинці, щоб не заслабла, щоб хто не зурочив, щоб вівці щасливо котились, а корови уположались. Скрізь, од усього, була небезпека, і треба було добре глядіти маржину од гадини, звіра і од відьом, які всякими способами потягали манну з корів та потинали худібку. Треба було багато знати, підкурювати, ворожити, збирати помічне зілля і замовляти. Палагна йому помогала. З неї була

³¹⁾ Ботей — стадо.

добра газдиня, і свої вічні, турботи він ділив з нею.

— Ну і сусіди дав нам пан-Біг! — жалілась вона чоловікові. — Війшла даві в притулу Хима, глянула на ягнєта та як сплесне в долоні: — «Ій! які вони файні!» — На, маєш, гадаю собі. Не встигла та за поріг, а двоє ягнєт закрутились на місці — та й вже по них... Ігій на тебе, відьмо!..

— А я йду сночі, — оповідав Иван, — повз її хату та й дивлюся — кочеється шос кругле, гей-би капшук. Та й світиться так, наче зірниця. Став я й дивлюси, а воно по царині, через вориннє та й просто в Химині двері... Абих так здоров був!.. Якби був догадався та зняв свої ґачі, може б ними відъму-їмив, а так пропало...

З другого боку, на найближчім горбі, сусідив Юра. Про нього люди казали, що він богує. Він був як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар. В своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржини й людини, його боялись, але потребували усі.

Траплялось, що і Иван звертався до нього, але за кожним разом, стрічаючи погляд чорних пекучих очей мольфара, спльовував непомітно: — «Сіль тобі в оці!»

Проте, найгірше докучала їм Хима. Стара улеслива баба, завжди така привітна, вона вечорами перекидалась в білого пса та нипала по загородах сусідських. Не раз Иван метав сокирою в неї, жбурляв вилами та проганяв.

Ряба корова на очах худла і все менше та менше давала подою. Палагна знала, чия то справа. Вона підглядала, говорила примівки, по кілька разів на вечір бігала до корів, вставала навіть вночі. Раз наробила такого крику, що Иван біг в загороду як навіжений і мусів одгнати од порога велику жабу, що намагалась пе-

релісти у хлів. Але жаба раптом десь щезла, а з-за вориння скрипів вже голосок Химин:

— Добрий вам вечір, сусідоньки красні!..
хе-хе...

Безвистидна!

Чого тільки вона не виробляла, ота родима відьма! Перекидалась у полотно, що біліло смерком попід лісом, повзла вужем або котилася горбами прозорим клубком. Спивала нарешті місяць, щоб було темно, як іде до чужої худоби. Не один присягався, що бачив, як вона терницю доїть: заб'є у неї чотири кілки, неначе дійки — і надоїть повну дійницю.

Скільки клопоту було в Ивана! Він не мав навіть коли спам'ятатись. Газдівство потребувало вічної праці, життя маржини так тісно в'язалось з його власним життям, що витісняло всяki інші думки. Але часами, несподівано зовсім, коли він зводив очі на зелені царинки, де спочивало в копицях сіно, або на глибокий задуманий ліс, звідти злітав до нього давно забутий голос:

Ізгадай мні, мій миленький,
Два рази на днину,
А я тебе изгадаю...
Сім раз на годину...

Тоді він кидав роботу і десь пропадав.

Фудульна Палагна, що звикла шість день на тиждень робити і тільки в свято одпочивала, пишаючись красним лудінєм, сердито дорікала за його примхи. Але він гнівавсь:

— Затнися. Пазь лиш своє і дай мені спокій...

Він сам сердивсь на себе: — На що воно? — і винувато йшов до худоби.

Приносив їй хліба чи грудку солі. З довірливим риком тягласья до нього його біланя або голубаня, висувала теплий червоний язик і разом з сіллю лизала руки. Вогкі бліскучі очі при-

язно дивились на нього, а теплий дух молочного вим'я та свіжого гною знову вертали втрачений спокій і рівновагу.

В кошарі його обливало ціле море овець, таких маленьких, круглих. Вони знали господаря свого, ці барани і ягници, і з радісним беканням терплисіть до його ніг. Він запускав пальці в пухнату вовну або з батьківським почуттям брав на руки ягня — і дух полонини віяв тоді над ним та кликає у гори. Ставало спокійно і тепло на серці.

У цьому була Іванова радість.

Чи він кохав Палагну? Така думка ніколи не займала його голови. Він газда, вона газдиня, і хоч дітей у них не було, зате була худібка — чого ж ще більше? На добрім хазяйстві Палагна набралась тіла, стала повна й червона, курила люльку, як Іванова мати, носила пишні шовкові хустки, а на воластій шії блищало у неї стільки намиста, що челядь з заздрощів аж розсідалась. Вони їздили разом до міста або на храм. Палагна сама сідлала свого коня і закладала червоний постіл в стремено так гордо, неначе всі гори належали тільки до неї. На храмах були люди та далекі роди, пінилось пиво, лилася горілка, злітались усякі новини з далеких гір, Іван обіймав молодиці, Палагну цілували чужі чоловіки — ото диво яке! — і вдоволені, що набулись так файно, вони верталися знову до щоденних турбот.

До них теж приїздили чесні газди в гостину.

— Слава Ісусу. Як жінка, маржинка, ци дужі?

— Таразд, як ви?..

Засідали за мережаний стіл, тяжкі в своїм овечім убрannні, і споживали вкупі свіжу кулешу та гуслянку гостру, од якої облазив язик.

Так ішло життя.

Для праці — будні, для ворожіння — свято.

На святий вечір Іван був завжди в дивнім настрої. Наче переповнений чимсь таємничим й священним, він все робив поважно, неначе службу божу служив. Клав Палагні живий вогонь для вечері, стелив сіно на стіл та під столом, і з повною вірою рикав при тім як корова, блеяв вівцею та ржав конем, аби велася худоба. Обкурював ладаном хату й кошари, щоб одігнати звіра й відьом, а коли червона од метушні Палагна серед курива того ознаймляла нарешті, що готові усі дванадцять страв, він перше, ніж засісти за стіл, ніс тайну вечерю худобі. Вона першою мусіла скуштувати голубці, сливи, біб та логазу, які так старанно готувала для нього Палагна. Але це було не все. Ще годилося закликати на тайну вечерю усі ворожі сили, перед якими берігся через ціле життя. Брав в одну руку з страхою миску, а в другу сокиру і виходив на двір. Зелені гори, убравшись у білі гуглі, прислухалися чуйно, як дзвеніло на небі золото зір, мороз бліскав срібним мечем, потинаючи згуки в повітрі, а Іван простягав руку у цю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечерю до себе всіх чорнокнижників, мольфарів, планетників всяких, вовків лісових та ведмедів. Він кликав бурю, щоб була ласкава прийти до нього на ситі страви, на палені горілки, на вечерю святу — але вони не були ласкаві, і ніхто не приходив, хоч Іван спрошував тричі. Тоді він заклинав їх, щоб не з'явилися ніколи — і легко зітхав.

Палагна чекала в хаті. Вогонь в печі лежав, втомившись, тихо дрімаючи жаром, страви спочивали на сіні, різдвяна мирність спливала з темних кутків, голод тягнув до їжі, але вони ще не сміли сісти за стіл. Палагна поглядала на чоловіка — і в згоді вони разом згинали коліна,

благаючи Бога, щоб припустив до вечері ті душі, що їх ніхто не знає, що пропадом пропадають, бутинами побиті²²⁾), дорогами покалічені, водами потоплені. Ніхто за них не згадає, ані встаючи, ані лягаючи, ніхто не згадає, дорогою йдучи, а вони, бідні душі, гірко пробувають у пеклі, чекаючи вечора святого.

І коли так молились, Іван був певний, що за плечима у нього плаче, схилившись, Марічка, а душі нагло померлих невидимо сідають на лави.

— Продуй перше, ніж маєш сісти! — вимагала від Івана Палагна.

Але він знов і без неї. Старанно продмухував місце на лаві, щоб не привалить яку душу, і засідав до вечері...

На Маланки до маржини у загороду приходив сам Бог. На високому небі ясно горіли зорі, лято тріщав мороз, а сивий Бог ішов босоніж по пухкому снігу і тихо одхиляв двері кошари.

Прокинувшись вночі, Іван наслухав і, здавалося, чув, як лагідний голос питає маржинку: — «Ци ти, худібко, наїджена, напоєна добре? Ци со-котить тебе газда?» — Радісно блеяли вівці, веселим риком обзвивались корови — газда доглядає їх добре, сумлінно, поїть, годує і навіть нині вичесав шерсть. Тепер пан-Біг напевно обдарує його новим приплодом.

І Бог давав приплід. Овечки мирно котились, чинили ягнички, корови щасливо уположались.

Палагна вічно заклопотана була своїм ворожінням. Палила поміж маржиною ватру, аби вона була світуча, красна, як боже світло, аби до неї не мав приступу злий. Вона робила, що тільки знала, аби худоба була така тиха, як ко-

²²⁾ На роботах у лісі.

рінь в землі, така манніста, як у потоці вода. Вона так ніжно промовляла до неї:

— Ти меш годувати мене і моого газду, а я тебе буду шанувати, щоб ти легко спала, шобись рідко рикала, щоби тебе чередінниця не пізнала, де ти ночувала, де ти стояла, щоби тебе хто не бурік...

Так йшло життя, худоб'яче й людське, що зливались докути, як два джерельца у горах в один потік.

*

Пізно обляглись перед Юрієм люди, хоч рано мали вставати.

Палагна збудилась, як тільки почало дніти. «Чи ще не рано?» — подумала в голос, але зараз згадала, що нині свято і треба йти на царинку. Одкинула теплий ліжник і встала на ноги. Іван ще спав, після позіхала в кутку чорним отвором паці, а під нею сумно бренів цвіркун. Палагна розщібнула сорочку, скинула з себе, постяла гола посеред хати і, боязко озираючись на Ивана, пішла до дверей. Скрипнули двері, і ранішній холод обвіяв її тіло. Гори ще спали. Спали ще смерекові ліси, як ченці строгі, поспірілі за ніч царинки і сиві шпилі, що розплівались в тумані. Холодна мріч підіймалась з долини та простягала білі, мохнаті лаби до чорних смерек, а під блідим ще небом оповідав свій сон Черемош.

Палагна ступала по мокрій росі царинки і тремтіла в ранішнім холодку. Вона була певна, що ніхто її не побачить, а якби й побачив, то що? Звісно, шкода була б, якби пропало її ворожиння. Іншої думки в неї не було. На Благовіщення ще вона закопала у муравлисько сіль, булку й намисто, і нині треба було все те звідти

дістати. Помалу звикла до зимна. Її туге тіло, що не знало ще материнства, свободно і гордо пливло в молодих травах царинки, таке рожеве і свіже, як позолочена хмара, переповнена теплим весняним дощем. Нарешті спинилася під буком. Але перше, ніж розкопати муравлисько, вона підняла вгору руки і потяглась смачно всім тілом, хруснувши кісточками. І враз почула, що тратить силу. Щось їй недобре. Опустила безвладно руки, глянула перед себе і раптом впірнула в чорну вогнисту безодню, що не пускала її від себе.

Юра-мольфар стояв по той бік вориння і дивився на неї.

Вона хотіла крикнути на нього — і не могла. Хотіла закрити груди руками — й не мала сили їх зняти. Намагалась втекти — і вросла в землю. Стояла безсила, сливе зомліла, і уперто дивилась у дрі чорні жаринки, що випили з неї всю силу.

Врешті у ній ворухнулася злість. Пропало ціле ворожіння! Палагна зробила над собою зусилля, щоб підняти ту злість, і сердито обізвалась до нього:

— Чого вилупив баньки? не видів?

Не спускаючи з неї очей, якими скував її всю, Юра блимнув зубами:

— Такої, як ви, Палагно, біг-ме не видів.

І закинув ногу через воринне.

Вона бачила добре, як плили до неї ті дві жаринки, що спопелили їй волю, а все ж стояла, не здатна поворухнутись чи то в солодкім, чи то в жахливім чеканні.

Він був вже близько. Бачила мережані шви кептара... блискучі зуби в отворі рота... напівпідняту руку... Тепло його тіла зблизька війнуло на неї, а вона все ще стояла.

І аж коли залізні пальці стиснули їй руку та потягли до себе, вона з криком шарпнулась і побігла до хати.

Мольфар стояв, роздуваючи ніздрі, і дивився услід, як біле Палагнине тіло вигиналось на травах, мов габи з Черемоші.

Потому, коли Палагна вже щезла, він переліз знову вориннє і знов почав розсівати по царинці попіл од учорашньої ватри, аби корови та вівці, що будуть тут пастись, пишно плодились, щоб кожна ягничка чинилася по двоє...

Палагна прибігла додому лиха. Добре, що хоч Іван нічого не бачив. Ну, і сусідоночко файнний, смага б ти взяла! Не мав коли приступитись до неї... Ігій на тебе.. А що ворожіння пропало — то вже пропало... Вагалась, чи казати про Юрку Іванові чи дати спокій. Ще бійка готова вийти з того та сварка, а з мольфаром лиш зачепись... От було дати в лицце та й вже... Але Палагна знала, що не годна зняти на нього руку. Навіть при одній думці про це почувала млість у всім тілі, в руках і в ногах, якусь солодку знемогу. Чула немов павутиння насьому тілі од гарячого погляду чорних очей, од блиску зубів в пожадливо одкритому роті. І що б вона не робила в той день, мольфарів погляд її в'язав.

Вже зо два тижні минуло від того часу, а Палагна Іванові не казала про стрічу з Юрком. Вона лише придивлялась до чоловіка. Щось було важке у ньому, якась журнала його гризла та ослабляла тіло, щось старе, водянисте світилось в його стомлених очах. Помітно худ, ставав байдужий. Ні, Юрка кращий. Коли б захотіла мати любаса, узяла б Юрку. Але Палагна була фудульна, її силком не візьмеш. До того була сердита на мольфара.

Раз вони стрілись біля ріки. Палагні на мить здалося, що вона гола, що тонке павутиння опутало все тіло її. Вона наче крізь сон почула:

— Як спали, Палагночко-душко?

На язиці в неї вертілась одповідь: — «Геразд, як ви?» — але вона здержанася, закопилила губу, гордо підняла голову і минула його, немов не бачила навіть.

— Як дужі? — почула ззаду вдруге.

Але не обернулася.

— Ну, тепер начувайся біди, — подумала з страхом.

І справді, ледве вернулась додому, Іван стрів її звісткою, що здохла ягничка. Але на диво їй ані трошки не жалко було ягнички. Навіть злість брала, що Іван так побивається дуже за нею.

Юра більше не переходив Палагні дороги. Однак її думка все частіше зверталась до нього. Цікаво й охоче прислухалася Палагна оповіданням про його силу і дивувалась, скільки він може, той палкий Юра, що не видів кращої од Палагни! Він був могутній, потужний, все знав. Од його слова гинула зразу худоба, сохла й чорніла, як дим, людина; він міг наслати смерть і життя, розігнати хмару і сперти град, вогнем чорного ока спопелити ворогів і запалити в жіночому серці кохання. Він був земним богом, той Юра, що хотів Палагни, що простягав по неї руки, в яких тримає світові сили.

Її серце часами в'яло для корів і чоловіка, вони там блідли, як розсівається мрич, що на хвилинку сіда на сміреки. З нудьгою вона йшла на царинку, під бук, і там почувала на своїх грудях тепле дихання Юри, залізні пальці його руки. Він мав би з неї любаску, коли б тоді з'явився.

Але він не з'являвся...

Була гаряча дміна. Игрець закурився, земля парувала, од Чорногори бігли безперестанку хмари та виливались дощі, на які збоку світило сонце. Так було парно, що Палагна нізаща не полізла б на ґрунь, коли б не приснився їй сон, який віщував для худоби недобре. Вона хотіла одвідати корови у лісі. Круг неї гори курились од мричі, наче скіпіли гірські потоки і запарували. Черемош знизу шумів. Йому твердо було лежати на скелях, і він перескакував з каменя на камінь. Але ледве встигла Палагна зліти на верх, коли од Чорногори махнув крилом вітер і захитав дерева. — «Коли б не було бурі», — погадала вона і обернулась лицем до вітру. Ну, так і є... Там клекотіла важка сіньобіласта хмара. Здавалось, сама Чорногора знялася в небо, готова спуститись на землю та все роздушити. Вітер біг перед нею та розпихав смереки, а гори й долини зчорніли одразу, як після пожежі. Нічого було і думати іти далі. Палагна заховалась під наметом смереки. Смерека скрипіла. Здалеку м'яко котився грім; тіні прудко бігли по горах, змиваючи фарби, а високі гаджуги згинались удвоє по далеких верхах. — «Ще аби градом не вергло», — лякалась Палагна, загортуючись у кептар.

А над головою уже шуміло. Там, в Чорногорі, чорнокнижники сікли десь лід по замерзлих озерах, а душі страчених нагло збирали той лід у міхи і мчались з ними на хмарах, щоб розсівати по землі. «Пропадуть сіножаті, засипле їх льодом і буде плакать голодна худібка», — думала гірко. Але не встигла скінчити думки, як вдарив грім. Захиталися гори, гаджуги впали верхами на землю, земля піднялась, і все закрутілось у вихрі. Палагна ледве встигла вхопитись

за стовбур і мов крізь туман побачила раптом, як дряпавсь на гору якийсь чоловік. Боровся з вітром, розкидав ноги, неначе рак, хапався руками за камінь і все дерся на верх. Ось він вже близько, зігнувся удвоє, біжить — і врешті став на вершку. Палагна пізнала Юру.

— Цес певно до мене... — налякалась Палагна, але Юра, видимо, її не бачив.

Став проти хмари, одна нога наперед, і склав руки на грудях. Закинув назад бліде обличчя і вперся похмурим оком у хмару. Стояв так довгу хвилину, а хмора ішла на нього. І раптом сильним рухом він кинув кресаню на землю. Вітер зараз звів її в долину і підхопив на голові в Юри довге волосся. Тоді Юра підняв до хмари ціпок, що тримав у руці, і крикнув у синій клекіт:

— Стій! Я тебе не пускаю!..

Хмора подумала трохи і пустила в одповідь вогняну стрілу.

— Ой! — закрила Палагна очі рукою, як розсипались гори.

Але Юра так само міцно стояв, і кучері вились на голові в нього, як у гнізді гадюки.

— Ага! ти так! — крикнув Юра до хмари. — То я мушу тебе заклинати. Я заклинаю вас, громи й громовинята, тучі і тученята, я розганяю тебе, фортуно, наліво, на ліси й води... Іди, рознесися, як вітер, по світі... Розсядься й розсипся, ти тут сили нє маєш...

Але хмора тільки моргнула зневажливо лівим крилом і почала завертати направо, понад царинки.

— Нещастє! — стиснула руки Палагна, — чисто виб'є сіна...

Однак Юра не хотів піддатись. Він лише зблід дужче, лиши очі потемніли у нього. Коли хмара направо — то він направо, хмара наліво — і він наліво. Він бігав за нею, борючись з вітром, махав руками, грозив ціпком. Він вився, як в'юн, по горі, завертаючи хмару, моцувався із нею, спирав... Ось-ось, ще трошки, ще з цього краю... Чув в грудях силу, метав громи з очей, здіймав руки угورу і заклинав. Вітер розвіяв його кептар та бив у груди, хмара гарчала, плюскала громом, завертала в очі дощем, драгліла над головою, готова впали, а він, залитий потом, ледве переводячи дух, метався грунем в нестямі, боячись втратити останні сили. Чув, що сили вже слабнуть, що в грудях пусто, що вітер рве голос, дощ залива очі, хмара перемагає і вже остатнім зусиллям підняв до неба короткий ціпок:

— Стій!..

І хмара раптом спинилася. Підняла здивовано край, сперлася, як кінь на задні ноги, заклекотіла внутрішнім гнівом, одчаєм знесилля і вже просила:

— Пусти! де ся подіну?

— Не пущу!

— Пусти, бо гинем! — кликали жалібно душі, зтинаючись під вагою переповнених градом мішків:

— Ага! тепер ти просиш!.. Я тебе заклинаю: іди у безвісти, у провелля, куди коні не доїржуть, корови не дорікують, вівці не доблеють, ворони не долітавуть, де християнського гласу не чути... Туди пускаю тебе...

І дивна річ — хмара скорилася, покірно повернула наліво і розв'язала мішки над рікою, засипаючи густим градом зарінок. Біла завіса закрила гори, а в глибокій долині щось клекоті-

ло, ламалось, глухо шуміло. Юрія упав на землю і важко дихав.

А коли сонце прорізло хмару і мокрі трави враз осміхнулися, Юрія наче у сні побачив, що до нього біжить Палагна. Вона сяла уся привітно, як сонце, коли нагнулась над ним з турботним питанням:

— Ци тобі, Юрчику, не сталося чого лихого?

— Нічо, Палагночко-душко, нічо... Ади! Я одвернув бурю...

І простяг руки до неї.

Так Палагна стала любаскою Юрія.

*

Іван дивувався Палагні. Вона і перше любила пишно вбиратись, а тепер наче щось вступило у неї: навіть у будень носила шовкові хустки, дорогі й писані мудро, бліскучі дротяні запаски, а важкі згарди гнули їй шию! Часом щезала з дому і верталася пізно, червона, розтріпана, п'яна неначе.

— Де ти волочишся все! — сердивсь Іван. — Гляди, газдине!

Але Палагна тільки сміялась.

— Овва! то вже мені і погуляти не вольно... Я хочу набутись. Раз жиємо на світі...

Що правда, то правда, життя наше коротке — блисне та й згасне, — Іван сам так думав, але ж бо Палагна занадто. Щодня вона запивається в корчмі з Юрою-мольфарем, прилюдно цілувалась і обіймалася з ним, не криючись навіть, що має любаса. Хіба вона перша! Відколи світ світом, не бувало того, щоб тільки одного триматись.

Всі говорили про Палагну та Юрія, чув і Іван, але приймав усе байдуже. Як мольфар, то й мольфар. Палагна цвіла і веселилась, а Іван

нидів і сох, втрачаючи силу. Він сам дивувався тій зміні. Що сталося з ним? Сили покидали його очі, якісь розпорошені й водянисті, глибоко запалились, життя втратило смак. Навіть маржинка не давала колишньої втіхи. Чи йому пороблено що, чи хто урік? Не мав до Палагни жалю, навіть кривди не чув у серці, хоч бився за неї з Юром.

Не в злости, а для «годиться», коли люди звали. Якби не Семен, його побратим, що заступився за Ивана, може б нічого не було.

Бо, стрівшись раз в корчмі, Семен вдарив Юру в лиці.

— А ти, лайдаку якийсь, тобі що до Палагни, не маєш своєї жони!

Тоді Иванові соромно стало. Він скочив до Юри.

— Пазь своєї Гафії, а моєї не руш! — і затряс барткою в Юри перед лицем.

— Ти купив її на торзі? — спалахнув Юра.

Його бартка так само мигтіла перед очима в Ивана.

— Потеруха б тя стерла!..

— Опришку єден!..

— На, маєш.

Іван тяв перший, просто в чоло. Але Юра, умиваючись кров'ю, встиг рубанути Ивана між очі і об'юшив його аж до грудей. Посліпли обое од хвилі гарячої крові, що заливалася їм очі, а все ж кресали бартку о бартку, усе гатили один одному в груди. Вони танцювали смертельний танець, оті червоні маски, з яких парувала гаряча кров. Юра мав вже скалічену руку, але щасливим вдаром раптом зламав на двоє Иванову бартку. Иван зігнувся, чекаючи смерті; та Юра вгамував свою лють на бігу і гарним, величним рухом одкинув на бік свій топірець.

— На безоружного з бартков не йду!..

Тоді вони взялись за барки.

Їх ледве розборонили.

Ну, що ж. Иван обмив свої рани, закрасивши Черемош кров'ю, та й пішов межи вівці. Там знайшов свій спочинок й розраду.

Однак бійка не помогла. Все залишилось, як було. Так само Палагна не трималася хати, так само марнів Иван. Його шкура зчорніла та обліпила кості, очі запались ще глибше, його жерла гарячка, роздратовання і неспокій. Він навіть втратив охоту до їжі.

— Не інакше, як мольфарева справа, — гірко думав Иван, — наважився на життя, хоче з світа мя звести та й сушить...

Він ходив до воріжки, та одвертала, не помогло: відай мольфар сильніший.

Иван навіть упевнився у тім. Проходячи якось повз хату Юри, він почув голос Палагни. Невже вона? Йому сперло у грудях.

Притиснувши серце рукою, Иван прикладав вухо до брами. Не помилився. Там була Палагна, Шукаючи шпари, щоб зазирнути у двір, Иван тихо посувався попід баркан. Нарешті йому удалось знайти якусь дірку у баркані, і він побачив Палагну і мольфара. Юра, зігнувшись, тримав перед Палагною глиняну ляльку і тикав пальцями в неї од ніг до голови.

— Б'ю кілок тут, — шептав зловісно, — і сохнуть руки та й ноги. В живіт, карається на жівіт, не годен їсти...

— А єк би у голову вбив? — питала цікаво Палагна.

— Тоді гине в той мах...

Це ж вони на нього змовлялися!..

Свідомість того туманом шибнула до голови Ивана. От, скочить через баркан і забити обох

на місці. Іван стиснув рукою бартку, зміряв очима баркам, але раптом зів'яв. Знесилля й байдужність знову обняли все його тіло. На що? до чого? Так вже певно йому судилось. Він змерз одразу, безсило опустив бартку і посунувся далі. Ішов спустілий, не чуючи землі під ногами, згубивши стежку. Червоні круги літали перед його очима та розпливались по горах.

Куди він ішов? не міг навіть згадати. Блукав без мети, злазив на гори, спускався і підіймався, куди ноги носили. Нарешті побачив, що сидить над рікою. Вона клекотіла та шуміла під ногами у нього ця кров зелена зелених гір, а він здивувався без тями в її бистрину, аж нарешті в його стомленім мізку засвітилась перша ясніша думка: на цім місці брела колись Марічка. Тут її взяла вода. Тоді вже згадки самі почали зринати одна по одній, наливати порожні груди. Він знов бачив Марічку, її міле обличчя, її просту і щиру ласкавість, чув її голос, її співанки... — «Ізгадай міні, мій миленький, два рази на днину, а я тебе изгадаю сім раз на годину»... і от тепер нічого того нема. Нема й не вернеться вже, як не може ніколи вернутись на ріці піна, що спливла за водою. Колись Марічка, а тепер він... Вже його зірка ледве тримається в небі, готова скотитись. Бо що наше життя? Як блиск на небі, як черешневий цвіт... нетривке й дочасне...

Сонце сховалось за гори, в тихих вечірніх тінях закурилися гуцульські хати. Синій дим вився крізь шпарні дахівок, густо окутував хати, що розцвіталися на зелені гір, як великі блакитні квітки.

Тусок обіймав серце Івана, душа занурювалася за чимсь кращим, хоч невідомим, тягнися в інші, країні світи, де можна б спочити.

А коли надійшла ніч, і чорні гори блимнули
світом самотніх осель, як потвори злим оком,
Іван почув, що сили ворожі сильніші за його,
що він вже поліг у боротьбі.

*

Іван прокинувся.

— Вставай, — будила його Марічка. — Вставай
і ходім.

Він глянув на неї і ані трошки не здивувався.
Добре, що Марічка нарешті прийшла.

Підвісся і вийшов з нею.

Вони мовчки здіймалися вгору і, хоч була вже
ніч, Іван виразно бачив при свіtlі зірок її об-
личчя. Перелізли воринне, що oddіляло царинку
од лісу, і вступили у густу заросль смеречок.

— Чогось так змарнів? Ци ти недужий? —
обізвалась Марічка.

— За тобов, душко Марічко... за тобов бану-
вав... — Не питав, куди йдуть. Йому було так до-
bre з нею.

— Чи пам'ятаєш, серце Іванку, як ми сходи-
лись тут, у цему лісі: ти мені йграв, а я закла-
дала свої руки тобі за шию та й цілувала куче-
рики любі?

— Ой, пам'ятаю, Марічко, й повік не забуду...

Він бачив перед собою Марічку, але йому
дивно, бо він разом з тим знає, що то не Ма-
річка, а нявка. Йшов поруч із нею й боявся пу-
стити Марічку вперед, щоб не побачить криваву
діру ззаду у неї, де видно серце, утробу і все,
як це у нявки буває. На вузьких стежках він ту-
лився до Марічки, аби йти рядом, аби не лиши-
тися ззаду, і чув тепло її тіла.

— Давно я мала тебе спитати: за що ти вда-
рив мене в лицє? Тоді, пам'ятаєш, як билася ста-
риня наша, а я тремтіла під возом, бачачи кров...

— Ти побігла потому, я кинув твої уплітки в воду, а ти дала мені цукерок?..

— Я тебе покохала одразу...

Вони все заглиблялися в ліс. Чорні смереки добродушно простягли над ними свої мохнаті лаби, неначе благословляли; скрізь панувала строга, в собі замкнута тиша, і тільки в долинах розбивалася шумом піниста сваволя потоків.

— Раз я хотіла тебе налякати й сховалась. Запорпала в моз, зарилася у папороть і лежала тихенька. Ти кликав, шукав, мало не плакав. А я лежала й дусила в собі сміх. А коли врешті знайшов, що ти зробив зо мною?

— Ха-ха!

— Ігій!.. Безвстиднику єден...

Мило надула губи і так лукаво поглядала на нього.

— Ха-ха! — сміявся Іван.

— Ха-ха! — сміялись обоє, притуливши до себе.

Вона нагадала йому всі їхні дитячі забави, холодні купелі у потоках, жарти і співанки, страхи і втіхи, гарячі обійми і муку розлуки. Всі ті милі дрібнички, які гріли їм серце.

— Чому так довго не вертав з полонини, Іванку? що там робивесь?

Івана кортіло їй розказати, як його кликала у полонині лісна, прибравши голос Марічки, але він обминав туту згадку. Свідомість його двоїлась. Чув, що коло його Марічка, і знов, що Марічкі нема на світі, що це хтось інший веде його у безвісти, у недеї, щоб там згубити. А, проте, йому добре було, він ішов за її сміхом, за її щебетанням дівочим, не боячись нічого, легкий і щасливий, яким був колись.

Всі його клопоти і турботи, страх смерти, Палагна і ворожий мольфар — все кудись щезло,

все одлетіло, наче ніколи нічого такого не було. Безжурна молодість і радість знову водили його по цих безлюдних верхах, таких мертвих й самотніх, що навіть лісовий шепіт не міг би вдержатись там та спливав у долину шумом потоків.

— А я тебе все виглядала та й все чекала, коли з полонини повернеш. Не їла, не спала, співанки розгубила, світ мені зів'яв... Поки ми ся та й любили, сухі дуби цвіли, а як ми ся розлучили, сиренькі пов'яли...

— Не кажи так, Марічко, не кажи, любко... Тепер ми вже разом, та й довіку укупі будем...

— Довіку? ха-ха...

Іван здрігнувся і став. Сухий зловісний сміх різнув його по серці. Неймовірно озирнувся на неї.

— Смієшся, Марічко?

— Що ти, Иванку! Я не сміялась. То тобі вчу-
лось. Ти вже пристав? Тобі трудно йти? Ходім
щє трошки. Ходімо!..

Вона благала — і він пішов далі, міцно при-
тиснувшись плечем до плеча, з одним бажан-
ням — іти так, щоб не лишитись позаду і не по-
бачить, що у Марічки, замість одежі, замість
спини... Е, що там... не хотів думати.

Ліс все густішав. Прілий дух гнилих пнів, запах кладовища лісного йшов на них з пущі, де трух-
ліли мертві смереки та гніздились погані гриби —
гадяр і голубінка. Великі каміння холоділи під
слизьким мохом, голі корені смерек заплітали
стежки, вкриті верствою сухої глиці.

Вони йшли далі і далі, забиралися в холодний
і непривітний глиб верховинних лісів.

Прийшли на полянку. Тут було трохи ясніше,
смереки наче замкнули поза собою чорність
глибокої ночі.

Враз Марічка здрігнулась і стала. Витягла шию і наслухала. Іван помітив, як тривога слизнула по обличчі у неї, звела її брови. Що сталося? Але Марічка нетерпляче спинила його питання, поклала палець на губи на знак мовчання і раптом зникла. Все це сталося так несподівано й чудно, що Іван не встиг спам'ятатись.

Чого вона налякалась, куди й чого втекла? Він постояв трохи на місці, сподіваючись, що Марічка надійде зараз, але коли її довго не було, він стиха покликав:

— Марічко!..

М'яке запинало смерекового гілля ковтнуло той поклик, і знов було тихо.

Іван стривожився. Хотів шукати Марічку, але не зінав, в який бік іти, бо не помітив, куди вона зникла. Ще готова десь заблудитись у лісі або зірватись у прірву. Чи не покласти ватру? Побачить вогонь і буде знати, куди вернутись.

Іван накидав сухих галузок і підпалив. Вогонь потріщав трохи під сподом і вигнав дим. А коли дим заметався над вогнем, заметалися тіні кострубатих смерек і залюднили полянку.

Іван сів на пеньок, обдивився. Поляна була захищана вся трухлявими пнями, колючою сіткою гострих вершків, між якими вилася дика малина. Спідні галузки смерек, тонкі й посохлі, звисали додолу, як руда борода.

Сум знову обняв Івана. Він знову був сам. Марічка не йшла. Закурив люльку і вдивлявся в вогонь, щоб чимнебудь скоротити чекання. Мусіла ж врешті прийти Марічка. Йому навіть здавалось, що він чує її ходу і тріск під ногами гіллячок. О! врешті вона... Хотів встати і піти їй назустріч, але не встиг.

Сухі гіллячки розсунулись тихо, і з лісу вийшов якийсь чоловік.

Він був без одягу. М'яке темне волосся покривало все його тіло, оточало круглі і добре очі, зажалилось на бороді і звисало на грудях. Він склав на великий живіт зарослі вовною руки і підійшов до Івана.

Тоді Іван зразу його пізнав. Це був веселий Чугайстир, добрій лісовий дух, що боронить людей од нявок. Він був смертю для них: зловить і роздерє.

Чугайстир добродушно всміхнувся, кліпнув лукаво оком і поспитав Івана.

— Куди побігла?

— Хто?

— Нявка.

— Це він про Марічку, — з ляком подумав Іван, і серце сильно закалатало йому в грудях, — ось чого вона зникла!..

— Не знаю... Не видів, — байдужно обізвався Іван і запросив Чугайстра

— Сідайте.

Чугайстир сів на пеньок, обтрусився з сухого листу і простяг до вогню ноги.

Обоє мовчали. Лісовий чоловік грівсь коло ватри та розтирав собі круглий живіт, а Іван думав уперто, яким би чином довше затримати Чугайстра, щоб Марічка якнайдалі встигла втекти.

Але Чугайстир сам допоміг.

Підморгнув до Івана лукавим оком і обізвався:

— Може б ти трошки пішов зо мною у танець?

— А чому б ні? — радо піднявся Іван.

Докинув у ватру смеріччя, поглянув на постоли, обсмикав сорочку на собі і став до танцю.

Чугайстир поклав волохаті руки на боки і вже хитався.

— Ну, починай!

Що ж, як починати, то починати.

Іван тупнув на місці, виставив ногу, струснув усім тілом і поплив в легкім гуцульськім танці. Перед ним смішно вихильяється Чугайстир. Він прижмурював очі, поцмокував ротом, трусив животом, а його ноги, оброслі, як у ведмедя, незграбно тупцяли на однім місці, згинались і розгинались, як грубі обіддя. Танець, видимо, його загрівав. Він вже підскакував вище, присідав нижче, додавав собі духу веселим бурчанням і оддувався, неначе ковальський міх. Піт краплями виступав круг очей, стікаєв струмочком од чола до рота, під пахвами й на животі близько у нього, як у коняки, а Чугайстир вже розійшовся:

— Гайдук раз! ще такий! — кричав на Івана і бив п'ятами в землю.

— Ще кривий!.. ще сліпий!.. — піддав жару Іван. — Го-го! як танцювати, то танцювати.

— Най буде так! — плескав в долоні Чугайстир і присідав до землі, і крутився круг себе.

— Ха-ха-ха, — хльоскав себе по стегнах Іван. Хіба він не годен танцювати?

Ватра розгоралась веселим вогнем і одділяла од танцюючих тіні, що корчились й бились на залийтій світлом полянці.

Чугайстир втомлявся. Щохвилини підносив до лоба руку, всю в брудних нігтях, обтираючи піт, і вже не скакав, а тільки дрібно трусив волохатим тілом на місці.

— Може вже буде? — сапав Чугайстир.

— Е, ні... ще трошки.

Іван і сам умлівав од утоми. Загрівся, був увесь мокрий, ноги боліли у нього, а груди ледве ловили віддих.

— Я ще заграю до танцю, — бадьорив він Чугайстра й сягнув по фльояру за черес. — Ти ще такої не чув, небоже...

Він заграв пісню, що підслухав у щезника в лісі: «е мої кози.. є мої кози...» — і Чугайстир, оживлений згуками пісні, знов вище підкидав п'яти, заплющив од вдоволення очі і наче забув про утому.

Тепер Марічка могла бути спокійна.

— Тікай, Марічко... не бійся, душко... твій ворог танцює, — співала фльояра.

Шерсть прилипла до тіла Чугайстра, наче він тільки що виліз з води, слина стікала цівкою з рота, одкритого втіхою рухів, він ввесь блищає при вогні, а Іван піддавав йому духу веселою грою і, наче в нестямі, в знемозі і в забутті, бив в камінь поляни ногами, з яких облетіли вже постоли...

Нарешті Чугайстир знемігся.

— Буде, не можу...

Влав на траву і важко сапав, заплющивши очі. Іван звалився на землю рядом з Чугайстром. І так дихали разом.

Врешті Чугайстир стиха хіхікнув:

— Ну, й вимахався нині я файнно...

Пом'яв задоволено круглий живіт, покректив, розгладив на грудях волосся і почав прощатись...

— Дякувати красно за танець...

— Ідіть здорові.

— Майся гаразд...

Розсунув сухі гіллячки смереки і впірнув у ліс.

Поляну знову обняли морок і тиша. Дотліваюча ватра кліпала в пітьмі одиноким червоним оком.

Але де була Марічка?

Іван мав ще багато їй розказати. Він чув по.. требу оповісти їй ціле своє життя, про свій ту-

сок за нею, безрадісні дні, свою самотність серед ворогів, нещасливе подружжя... Але де вона була? Куди подалась? Може наліво? Йому здалося, що він бачив її востаннє з лівого боку.

Іван подався наліво. Тут була гущиня. Смереки так тісно збилися в купу, що трудно було пролазити між їх шершавими пнями. Сухі нижні гіллячки кололи йому лиць. Але він ішов. Брів у густій пітьмі, спотикався і натикався безперестанку на стовбур. Часом йому здавалось, що хтось його кличе. Ставав, затаївши у грудях віддих, і прислухався. Але ліс наливала така глибока тиша, що шелестіння сухих гіллячок, об які терся плечем, здавалось йому голосним лоскотом пня, що валився, стягнувшись наперед руки, неначе сліпець, який ловить руками повітря з страху наtkнутись на перешкоду.

Раптом до його вуха долетіло тихеньке, ледве вловиме дихання:

— Іва!..

Голос ішов ззаду, десь з глибини, наче добувався крізь море смерекової глици.

Значить, Марічка була не тут.

Треба було вертатись назад. Іван поспішавсь, стукався колінами в смереки, одводив руками гіллячки і жмурив очі, щоб не наколотись на фою. Ніч наче чіплялась йому за ноги і не пускала, а він волік її за собою та розпихав грудьми. Блукав уже довго, а не знаходив полянки. Тепер земля під його ногами почала спускатись в долину. Великі каміння перетинали йому дорогу. Він їх обходив, сковзаючись раз-у-раз на слизькім моху, спотикаючись на цуцукому корінні, тримаючись за траву, щоб не зірватись.

І знову з провалля, з-під його ніг, дійшов до нього слабенький поклик, заглушений лісом:

— Іва-а!..

Він хотів одгукнутись на голос Марічки, але не смів, щоб не почув Чугайстир.

Тепер вже знов, де має її шукати. Податись управо і спуститися вниз. Але тут було інше крутіше, і здавалося дивним, як могла зліти звідси Марічка. Дрібні каміння сипались під ногами в Ивана, з глухим гарчанням спадаючи в чорну глибину. Але він, зручний і звиклий до гір, умів спинитись на краю кручин і знов обережно шукає підпори для ніг. Дедалі ставало трудніше спускатись. Раз мало не впав, та вхопився за виступ скелі і повис на руках. Не знов, що там під ним, але чув холод і зловісне дихання безодні, яка одкривала на нього свою ненажерливу пащу.

— Іва-а! — стогнала Марічка десь з глибини, і був у голосі тому поклик кохання і муки.

— Іду, Марічко! — билася в Иванових грудях одповідь, лякаючись вилетіть звідти.

Він вже забув обережність. Скакає по каміннях, як дикий баран, ледве ловлячи віддих одкритим ротом, калічив руки і ноги, припадав грудьми до гострої скелі, тратив часами ґрунт під ногами і крізь гарячий туман бажання, в якому котився в долину, чув тільки, як його наглити дорогий голос:

— Іва-а!..

— Я тут! — крикнув Иван і почув раптом, що його тягне безодня. Схопила за шию, перегнула назад. Хапав руками повітря, ловив ногами камінь, одірваний нею, і чув, що летить вниз, сповнений холодком та дивною пусткою в тілі. Чорна важка гора розправила крила смерек і вмить, як птах, пурхнула під ним у небо, а гостра смертельна цікавість опекла мозок: об що стукнеться голова? Почув ще тріск кости, гострий до нестерпучості біль, що скорчиває тіло — і все роз-

плилось в червонім вогні, в якому згоріло його життя...

Другої днини знайшли пастухи ледве живого Ивана.

*

Сумно повістувала трембіта горам про смерть.

Бо смерть тут має свій голос, яким промовляє до самотніх кичер. Били копитами коні по каменістих пляях, постоли шуршали у пітьмі ночі, як з леговищ людських, загублених в горах, поспішали сусіди на пізні вогні. Згинали перед тілом коліна, складали на груди мертві гроші, на перевіз душі, і мовчки засідали на лави. Мішали сиве волосся з жовтим воском зморщених лиць.

Смертельне світло сплітало сітку однакових тіней на мертвім і на живих обличчях. Драгліли воля багатих газдинь, тихо сяли старечі очі перед повагою смерти, мудрий спокій єднав життя і смерть, і грубі запрацьовані руки важко лежали у всіх на колінах.

Палагна поправляла полотно на мертві, а її пальці чули холод мертвого тіла, тоді, як теплий солодкавий дух воску, що стікав по свічках, підіймав з грудей до горла жалість.

Трембіти плакали під вікном.

Жовте лице Ивана спокійно лежало на полотні, замкнувши у собі щось тільки йому відоме, а праве око лукаво дивилось з-під піднятого трохи повіка на купку мідяних грошей на грудях, на стулені руки, в яких горіла свічка.

В головах тіла невидимо спочивала душа: вона ще не сміла вилетіть з хати. Палагна зверталась до неї, до тої самотньої душеньки мужа, що сиротливо тулилась до нерухомого тіла.

— Чому не заговориш до мене, чому не поглянеш, не позавиваєш мозолі на моїх пучках? А в котру онь доріжку вибираєшся, мужу, відки виглядти маю тебе? — голосила Палагна, і грубий голос її переривався в жалібних нотах.

— Файно голосить... — кивали головами старі сусідки, і чули одвітні зітхання, що розплি�вались в шумі людських голосів.

— Ми разом пастушили в полонині... Раз якось паслисъмо вівці та й звіяв студений вітер, гейби в зимі... Така віхола крутить, що світу не видно, а він, небіжчик... — оповідав ґазда сусідам. А в сусідів уста ворушились од своїх згадок, бо годилося потішить засмучену душу, розлучену з тілом.

— Ти пішов, а мене саму пояслив... З ким же я буду тепер ґаздувати, з ким буду худібчину доглядати? — питала чоловікову душу Палагна.

В одчинені двері, просто з темної ночі, вступали у хату все нові гості. Згинались перед тілом коліна, бряжчали мідяні гроши на грудях в Ивана, і посувались на лавах люди, щоб дати місце новим.

Грубі свічі тихо топились, опливаючи воскобм, неначе слізами, блідий поломінь лизав сперте повітря, і синій чад, змішавшись з нудним запахом воску та випаром тіл, висів над глухим гомоном в хаті.

Ставало тісно. Обличчя схилялися до обличч, тепле дихання мішалось з диханням, упрілі чола ловили у себе блиск смертельного світла, що залило мінливі вогні на дротяних запасках, на чересах та табівках. А хата все сповнялась новими гостями, що вже товпились біля порога.

Тіло рушало. Біласті плями, як лишаї, повзли по ньому ледве помітною тінню.

— Мужу мій солоденький, на біду-сь мя лишив... — жалілась Палагна. — Не буде кому ні у місто пійти, ні принести, ні дати, ні взяти, ні привезти...

А за вікном тужливо повіствала про це трембіта, додаючи їй жалю.

Чи не багато вже суму мала бідна душа?

Така думка, видимо, таїлась під вагою гнітючого смутку, бо од порога починається вже рух. Ще несміливо тупали ноги, пхалися лікті, гуркотів часом осляїн, голоси рвались та мішались в глухому гомоні юрми. І ось раптом високий жіночий сміх гостро розтяв важкі покрови суму, і стриманий гомін наче поломінь бухнув з-під шапки чорного диму.

— Ей ти, носатий, купи у мене зайця! — басив з середини молодий голос, і в одповідь йому покотився придушений сміх:

— Ха-ха! Носатий!..

— Не хочу.

Починалась забава.

Ті, що сиділи ближче до дверей, повернулись спиною до тіла, готові приєднатись до гри. Весела усмішка розтягнула їм лиця, перед хвилею скуплені в смутку, а заяць переходив вже далі і далі, захоплював ширше і ширше коло і вже добирався аж до мерця.

— Ха-ха, торбатий!.. ха-ха, кривий!..

Світло колихалось од сміху і чаділо димом.

Один за другим гості вставали з лавок та розходилися по кутках, де було весело й тісно.

По обличчю мерця все розростались плями, наче затаєні думки його ворушили, безперестанку міняючи вираз. В піднятому кутику вуст немов застягло гірке міркування: що наше життя? Як близьк на небі, як черешневий цвіт...

При сінешних дверях вже цілувалися.

— А на ким висиш?

— На Анничці чорнявій.

Анничка буцім не хотіла і упиралась, але десятки рук випихали її з тісної юрми, і гарячі уста піддавали охоти:

— Йди, дівонько, йди...

І Анничка обіймала за шию того, що висів, та смачно цілувала в уста при загальних радісних криках.

Про тіло забули. Тільки три баби лишились при нім та скрізь дивились скляними очима, як по жовтім застиглім обличчі лазила муха.

Молодиці липли до гри. З очима, в яких ще не встигло згаснуть смертельне світло і затерпіться образ мерця, вони охоче йшли цілуватись, байдужі до чоловіків, які так само обіймали та тулили чужих жінок.

Дзвінкі поцілунки лунали по хаті і спліталися з плачем сумної трембіти, що все ознайомляла далекі гори про смерть на самотній кичері.

Палагна не голосила більше. Вже було пізно і треба було прийняти гостей.

Веселість вже розпалялась. Робилось душно, люди пріли у кептарях, дихали випаром поту, нудним чадом теплого воску та запахом трупа, що вже псувався. Всі говорили вголос, наче забули, чого вони тут, оповідали свої пригоди і регонались. Махали руками, гупали один одному в спину й моргали на челядь.

Ті, що не містились у хаті, розклали на подвір'ї вогонь і справляли коло нього веселі грища. В сінях згасили світло, дівки дико пищали, а парубки душились од сміху. Забава трясла стінами хати та била хвилями зойку в спокійне ложе мерця.

Жовтий вогонь свічок притиснувся в густому повітрі.

Навіть стари приймали участь в забаві. Безжурний регіт трусив їх сивим волоссям, розтягував зморшки та одкривав згнилі пеньки зубів. Вони помагали молодшим ловити челядь, наставивши руки, що вже тримали. Брязчало намисто у молодиць на грудях, жіночий вереск роздирав вуха, тримали еслони, зрушені з місця, і стукались в лаву, де лежав мрець.

— Ха-ха!.. ха-ха!.. — котилося од покутя до порога, і цілі ряди людей згинались од сміху у дове, придушивши руками живіт.

Серед писку і глоти нестерпуче кочкав десь «млин» дерев'яним клекотом згуїв.

— Що маєш молоти? — завзято вигукував мельник.

— Маємо кукурудзу... — пхались до нього дівки і сварилися між собою жнди, приліпивши довгі бороди з клоччя.

Тугий скруцак з рушника, мокрий і замашний, гтив з луском в спині направо й наліво. Від нього тікали, серед реготу й крику, перекидаючи стрічних, збиваючи пил і псуючи повітря. Поміст двигтів у хаті під вагою молодих ніг, і скакало на лаві тіло, трясучи жовтим обличчям, на якому усе ще грала загадкова усмішка смерти.

На грудях тихо брязчали мідяні гроші, скинуті добрими душами на перевіз.

Під вікнами сумно ридали трембіти.

1911 Чернігів

46.

Накладом: „Church Publikation“, Lins. Nr. 541.
Авгсбург